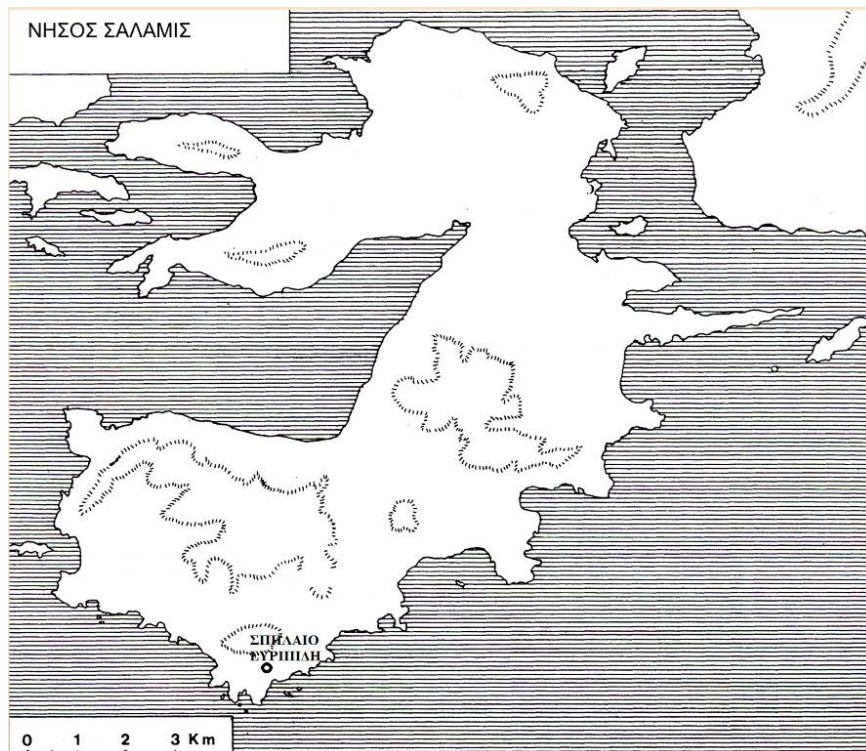

Σπήλαιο Ευριπίδη

Η συστηματική ανασκαφή του “επωνύμου” σπηλαίου της Σαλαμίνας (Σπηλαίου Ευριπίδη) διεξήχθη κατά το διάστημα από το 1994 έως και το 1997 από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, υπό την διεύθυνση του Καθηγητή Γιάννου Γ. Λώλου, και με την εποπτεία της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας και της τότε Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του ΥΠ.ΠΟ. Η ανασκαφή αυτή, και εν συνεχεία η ανασκαφή του Ιερού του Διονύσου (1998-2000), υποστηρίχθηκε οικονομικά πρωτίστως από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, καθώς και από το Υπουργείο Πολιτισμού, την Εταιρεία “Τεχνοδομή” (Αφοί Μιχ. Τραυλού) και το Ίδρυμα Ψύχα, και με μέσα και υπηρεσίες από την Διοίκηση του Ναυστάθμου Σαλαμίνας του Πολεμικού Ναυτικού, τον Δήμο Σαλαμίνας και τις τότε Κοινότητες Αιαντείου και Σεληνίων.

Χάρτης της Σαλαμίνας στο Σαρωνικό κόλπο. © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας.

Το σπήλαιο βρίσκεται κοντά στον Όρμο Περιστέρια, στο νοτιότερο σημείο της Σαλαμίνας. Έχει στενότερη είσοδο, ευρισκόμενη στην απότομη πλευρά ενός επιβλητικού ασβεστολιθικού όγκου, σε υψόμετρο 115 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας. Το φυσικό βραχώδες άνδρηρο (πλάτωμα) της εισόδου του, λουσμένο στο φως, σε ένα επίπεδο κυριολεκτικά “μεταξύ ουρανού και γης”, προσφέρει εκπληκτική θέα προς την θαλάσσια έκταση του Σαρωνικού.

Αποψη του φυσικού ανδρήρου και της εισόδου του σπηλαίου, με τον Σαρωνικό και τις βραχονησίδες του Όρμου Περιστερία, στον ορίζοντα. © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας.

Θέα από το άνδρηρο του σπηλαίου προς τον Σαρωνικό, με τις βραχονησίδες του Όρμου Περιστερία, στον ορίζοντα. © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας.

Στο όλο καρστικό σύστημα αναγνωρίζονται δέκα (10) χώροι. Το κυρίως σπήλαιο έχει συνολικό μήκος 47 μέτρων περίπου. Το εσωτερικό του είναι ένας κατασκότεινος λαβύρινθος, αποτελούμενος από μικρούς θαλάμους με χαμηλή οροφή, διαδρόμους, σύριγγες και κόγχες. Με την ιδιαίζουσα μορφολογία και ατμόσφαιρά του, ζωντανεύει την περιγραφή του σπηλαίου του μεγάλου τραγικού στη Σαλαμίνα από τον Ρωμαίο επισκέπτη και συγγραφέα Aulus Gellius: “δυσάρεστο και τρομακτικό”.

Ανώτερο τμήμα μαρμάρινου ειδωλίου γυναικείας μορφής (σωζ. ύψους 5,5 εκ.) της Νεώτερης Νεολιθικής περιόδου ("Νύμφη Σαλαμίσ"). Είναι κατασκευασμένο από λευκό μάρμαρο και διατηρεί ίχνη ερυθρού χρώματος. Μπορεί να θεωρηθεί προδρομική μορφή των μαρμαρίνων Κυκλαδικών ειδωλίων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (3000-2000 περίπου π.Χ.). © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνος.

Κατά την Ύστερη Μυκηναϊκή εποχή, συγκεκριμένα κατά το διάστημα από τον 14^ο έως τον πρώιμο 12^ο αιώνα π.Χ., το σπήλαιο, ειδικότερα ο μεγάλος Θάλαμος 8, χρησιμοποιήθηκε ως χώρος ενταφιασμών ατόμων από την ανώτερη, ίσως, κοινωνική ιεραρχία της περιοχής. Το σπήλαιο στα Περιστέρια είναι το πρώτο, ουσιαστικά, απόλυτα βεβαιωμένο ταφικό σπήλαιο στην Ελλάδα (εξαιρουμένης της Κρήτης), σε συστηματική χρήση κατά την Ύστερη Μυκηναϊκή εποχή.

Άποψη του Θαλάμου VIII, κατά τη διάρκεια της ανασκαφής. Ο θάλαμος αυτός, ο μεγαλύτερος του σπηλαίου, χρησιμοποιήθηκε για ταφές στους Ύστερους Μυκηναϊκούς χρόνους (14^ο -13^ο αι. π.Χ.). © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνος.

Ακέραιη χάλκινη παραξιφίδα (27,2 εκ.). Υστεροελλαδική III A1 περίοδος (πρώιμος 14^{ος} αι. π.Χ.). Θα πρέπει να συνόδευε αρχικά Μυκηναϊκή ταφή στον Θάλαμο VIII. Ανήκει σε διαδεδομένο τύπο κοντού ξίφους, με παράλληλα στη Θεσσαλία, τη Βοιωτία, της Αργολίδα και την Κρήτη. © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνος.

Η πρωϊμότερη ομάδα κεραμικών ευρημάτων των καθαρώς ιστορικών χρόνων από την ανασκαφή του σπηλαιού ανάγεται στην Κλασική εποχή (στον ύστερο 5^ο και πρώιμο 4^ο αιώνα π.Χ.). Είναι εξαιρετικά μικρή σε όγκο, αποτελούμενη κυρίως από λίγες δεκάδες μικρών μελαμβαφών αγγείων ή οστράκων. Ανάμεσα στα Κλασικά αγγεία του Θαλάμου IV Γ, ξεχωρίζει μία μικρή ερυθρόμορφη λήκυθος του 430 π.Χ. περίπου, με ωραία παράσταση ιπταμένης Νίκης, έργο αξιόλογου, οπωσδήποτε, αγγειογράφου.

Ερυθρόμορφη λήκυθος του προχωρημένου 5ου αι. π.Χ., με ιπτάμενη Νίκη. © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνος.

Στο Κλασικό κεραμεικό υλικό από τον θάλαμο αυτό περιλαμβάνεται και ο σκύφος με το όνομα του Ευριπίδη, το μείζον εύρημα της ανασκαφής. Ο σκύφος, κατά το ήμισυ περίπου σωζόμενος, αποτελεί εξαιρετο δείγμα λεπτής Αττικής κεραμικής και στον πυθμένα του φέρει περίτεχνο αστεροειδές κόσμημα. Μπορεί να χρονολογηθεί, με ασφάλεια, στην δεκαετία 430-420 π.Χ., εάν όχι λίγο ενωρίτερα, είναι δηλαδή της εποχής του Ευριπίδη.

Τμήμα Αττικού μελαμβαφούς σκύφου του 430-420 π.Χ., με το όνομα του Ευριπίδη χαραγμένο (στο ανεστραμμένο αγγείο), ως αφιέρωση. Η τιμητική χάραξη του ονόματος θα πρέπει να αναχθεί στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική εποχή, κατά την οποία το σπήλαιο αναδείχθηκε σε αξιοθέατο και προσκύνημα, είδος “ηρώου” του ποιητή, γνωστό και έξω από τα όρια της νήσου. © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας.

Το όνομα του τραγικού ποιητή, από το οποίο σώζονται τα έξι (6) πρώτα γράμματα, είναι χαραγμένο ανάστροφα στην εξωτερική πλευρά του λεπτού τοιχώματος του σκύφου, με εξαιρετική επιμέλεια. Με βάση τους εμφανώς εξελιγμένους τύπους των γραμμάτων της επιγραφής και, με δεδομένη, τώρα, την μάλλον αραιή ή περιστασιακή Ελληνιστική χρήση του σπηλαίου, θεωρούμε ότι η χάραξη του ονόματος θα πρέπει να τοποθετηθεί στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική εποχή (στο διάστημα από τον ύστερο 1^ο έως τον 3^ο αιώνα μ.Χ.).

Το όνομα απαντά, εδώ, στην εκδοχή του με δύο Π. Η γραφή του (κυρίου) ονόματος, με δύο Π, τεκμηριώνεται από έξι (6), τουλάχιστον, Αττικές επιγραφές, ήδη από τα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. Εναλλακτικώς, θα μπορούσε να θεωρηθεί ανορθόδοξη γραφή (“ανορθόγραφη” εκδοχή) του Κλασικού ονόματος, από αυτές που απαντούν συχνότατα κατά την Ρωμαϊκή εποχή. Επισημαίνεται ότι το όνομα του τραγικού ποιητή Ευριπίδη έχει και την Ρωμαϊκή γραφή του, με ΕΙ στην δεύτερη συλλαβή: Η εκδοχή αυτή απαντά στο πασίγνωστο αναθηματικό ανάγλυφο του Αρχαιολογικού Μουσείου της Κωνσταντινουπόλεως και στη βάση αγαλματιδίου του ποιητή, χαμένου

σήμερα, της Συλλογής F. Ursinus, σε επιγραφή ερμαϊκής στήλης από την τοποθεσία Velitrae της Ιταλίας και σε άλλη από την γειτονική, προς την Σαλαμίνα, Ισθμία, του 2^{ου} αι. μ.Χ.

Η λατρευτική χρήση τμημάτων του χώρου κατά την επόμενη, Ελληνιστική εποχή (3^ο – 2^ο αι. π.Χ.) τεκμηριώνεται από θραύσματα πήλινων ειδωλίων, αναγλύφων και αναθηματικών πλακιδίων και ένα πολύ φθαρμένο χάλκινο νόμισμα.

Πλουσιώτατο είναι, στην συνέχεια, από όλους τους χώρους του σπηλαίου, το υλικό των Ρωμαϊκών χρόνων. Ο κύριος όγκος του ανάγεται στον ορίζοντα του 2^{ου} και 3^{ου} αιώνας μ.Χ., εποχή κατά την οποία το σπήλαιο στα Περιστερία εδραιώθηκε ως αξιοθέατο, και έγινε τόπος απόδοσης τιμών στον Ευριπίδη και στον προστάτη του, τον Διόνυσο. Τα ευρήματα, σε σημαντικό ποσοστό αναθηματικού χαρακτήρα, υποδηλώνουν σταθερή κυκλοφορία προσκυνητών στο άνδρηρο και στους θαλάμους του σπηλαίου. Η αρχαιολογική εικόνα που προβάλλει εναρμονίζεται απόλυτα με την είδηση για την επίσκεψη, κατά τον 2^ο αιώνα μ.Χ., στο Σπήλαιο του Ευριπίδη στη Σαλαμίνα, του Ρωμαίου συγγραφέα Aulus Gellius, όπως την μεταφέρει ο ίδιος.

Στα άφθονα κεραμικά ευρήματα των Ρωμαϊκών χρόνων από το σπήλαιο, περιλαμβάνονται πολλά τμήματα λύχνων, απαραίτητων για τις λατρευτικές πράξεις στους κατασκότεινους θαλάμους του, και ένας ανάγλυφος ερυθρωπός σκύφος με Διονυσιακές σκηνές. Στα αφιερώματα της Ρωμαϊκής εποχής συγκαταλέγονται και πολλά κοσμήματα: ασημένια ενώτια, δακτυλίδια και γυάλινες χάνδρες.

Ιδιαίτερης σημασίας είναι το πλούσιο νομισματικό σύνολο από την Ρωμαϊκή χρήση του χώρου: Εντυπωσιάζει ένας άθικτος θησαυρός από 39 επάργυρα νομίσματα του Αυτοκράτορος Γαλλιηνού (260-268 μ.Χ.) και της συζύγου του Σαλωνίνας, από σημείο στο στενότερο τυφλό Διάδρομο IV Δ.

Θησαυρός επάργυρων νομισμάτων (αντωνιανών) του Ρωμαίου Αυτοκράτορος Γαλλιηνού (253-268 μ.Χ.) και της συζύγου του Σαλωνίνας. Απόκρυψη μέσα σε πάνινο πουγγί, στον Θάλαμο IV Γ, του 267/268 μ.Χ. © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας.

Το εξαιρετικά ενδιαφέρον αυτό νομισματικό σύνολο δεν αποκλείεται να ήταν το “ταμείο” του ιερού σπηλαίου των χρόνων του Αυτοκράτορος Γαλλιηνού και φαίνεται πιθανόν να είχε αποκρυβεί στο συγκεκριμένο σημείο στις παραμονές ή κατά την διάρκεια της μεγάλης επιδρομής των Σκανδιναβών Ερούλων και Γότθων κατά των Αθηνών και των νότιων Ελληνικών παραλίων, του 267/268 μ.Χ. Η απόκρυψη των νομισμάτων του Γαλλιηνού μας δίνει μία αίσθηση από τις τελευταίες ώρες του λατρευτικού άντρου της Σαλαμίνας, του οποίου η παρακμή ή καταστροφή μπορεί να αποδοθεί στη φοβερή αυτή αιτία.

Μετά την πάροδο χιλίων περίπου ετών πλήρους εγκατάλειψης του χώρου, το τελευταίο δραματικό κεφάλαιο στην ιστορία του σπηλαίου αποκαλύπτεται από την εύρεση, στους Θαλάμους 6 και 8, δύο διασκορπισμένων νομισματικών θησαυρών, κοσμημάτων και άλλων μικροαντικειμένων, που χρονολογούνται από την εποχή χρησιμοποίησης του χώρου ως κρησφυγέτου ευγενών και φυσικού “θησαυροφυλακίου”, κατά την Φραγκοκρατία, συγκεκριμένα κατά τον 14^ο αι. μ.Χ.

Περίτεχνα ενώτια (επάργυρο και επίχρυσα), από απόκρυψη στο εσωτερικό του σπηλαίου— καταφυγίου των χρόνων της Φραγκοκρατίας (πρώιμου 14ου αι. μ.Χ.). © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας.

Πέραν της σημασίας που ενέχει η διακρίβωση των ποικίλων χρήσεων του σπηλαίου κατά τους προϊστορικούς και ιστορικούς χρόνους, η αναγνώριση, ειδικότερα, της λειτουργίας του χώρου ως ησυχαστηρίου- “καταφυγίου” ενός μεγάλου “επωνύμου” του 5^{ου} αιώνα π.Χ., εξελιγμένου, μάλιστα, αργότερα σε αξιοθέατο και τόπο προσκυνήματος, είναι αναμφίβολα, το στοιχείο εκείνο που ανυψώνει το “άσημο” φυσικό μνημείο της Σαλαμίνας σε περίοπτο μνημείο της Αθηναϊκής πνευματικής ζωής των χρόνων της μεγάλης ακμής της.

Ο Ευριπίδης γεννήθηκε στην Σαλαμίνα το 485 ή το 480 π.Χ. και πέθανε “αυτοεξόριστος” στην Μακεδονία το 406 π.Χ. Ο πατέρας του, ο κτηματίας Μνήσαρχος καταγόταν από τον Αττικό δήμο της Φλύας, και από συνδυασμό πληροφοριών στις αρχαίες πηγές, συνάγεται ότι κατείχε μια μεγάλη έκταση στην Σαλαμίνα. Είναι χαρακτηριστικές, με τις κάποιες, ίσως, υπερβολές τους, οι περιγραφές της φυσιογνωμίας και του χαρακτήρα του τραγικού ποιητή, από τους αρχαίους βιογράφους του: “σκυθρωπός, σύννους, αυστηρός, μισογέλως και μισογύνης”, κι ακόμη “σκυθρωπός, αμειδής και φεύγων τας συνουσίας”.

Η προτίμηση του Ευριπίδη να αποσύρεται, “φεύγων τον όχλον”, και να γράφει τα έργα του σε ένα σπήλαιο στην Σαλαμίνα, στοχαζόμενος τα “μεγάλα και τα υψηλά”, αναφέρεται σε κείμενα τεσσάρων (4) αρχαίων συγγραφέων:

- Σε έργο του Φιλοχόρου, συστηματικού και αξιόπιστου ιστορικού του πρώιμου 3^{ου} αι. π.Χ.
- Σε έργο του Σατύρου, Έλληνα συγγραφέα που έζησε στην Οξύρυγχο της Άνω Αιγύπτου κατά τον 3^ο ή 2^ο αι. π.Χ.
- Σε βιογραφικό κείμενο (σιμπύλημα) της ύστερης Ελληνικής Αρχαιότητας, με τον τίτλο *Γένος Ευριπίδου και Βίος*, ανωνύμου συντάκτη.
- Τέλος, σε κεφάλαιο του βιβλίου *Noctes Atticae* (*Αττικές Νύκτες*) του Aulus Gellius, Ρωμαίου συγγραφέα των μέσων του 2^{ου} αι. μ.Χ., ο οποίος μάλιστα περιγράφει το σπήλαιο και δηλώνει ότι το επισκέφθηκε, κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Αθήνα.

Η μαρτυρία του Gellius, η τελευταία, χρονολογικά, στην σειρά των σχετικών πληροφοριών, είναι εξαιρετικά σημαντική: Δείχνει ότι η ανάμνηση του σπηλαιού του τραγικού ποιητή παρέμενε ζωντανή, πεντέμισυ περίπου αιώνες μετά τον θάνατό του και ότι η τοποθεσία του στην νότια ακτή του νησιού γινόταν σημείο προσέλευσης ξένων και Ελλήνων επισκεπτών.

Από τον Σάτυρο και τον ανώνυμο συντάκτη του *Βίου* περιγράφεται ως “σπήλαιον αναπνοήν έχον ες την θάλασσαν”, ενώ για τον Gellius, το ιδιάζον εσωτερικό του προφανώς, είναι “δυσάρεστο/ απωθητικό και τρομακτικό” (“spelunca taetra et horrida”), μια φράση που είχε, μέχρι το 1994, μείνει εντελώς ασχολίαστη και βέβαια δυσεξήγητη.

Ο επισκέπτης που φθάνει σήμερα στο σπήλαιο, ακολουθώντας το αρχαίο μονοπάτι, αβίαστα διαπιστώνει ότι το φυσικό άνδρηρο (πλάτωμα) της εισόδου του, με την βραχοσκεπή του, ένας πραγματικά θεόκτιστος εξώστης, στην απότομη πλαγιά του βράχου, με θέα στον Σαρωνικό, αποτελεί ιδεώδες σημείο μόνωσης και διαλογισμού, με εύκολη, σχετικά, πρόσβαση από το αγκυροβόλιο των Περιστεριών, όπου θα μπορούσε να βρει την ηρεμία και την έμπνευση ένας ποιητής, στην συγκεκριμένη περίπτωση ένας βαθειά στοχαστικός ποιητής και “στρυφνός” Αθηναίος (βλ. και το ποίημα του Γ. Σεφέρη “Ευριπίδης Αθηναίος”), που πρέπει να γνώριζε καλά το μέρος αυτό από την εποχή των παιδικών του χρόνων στο πατρικό κτήμα στη Σαλαμίνα.